

др Лука Ђаковић

ПРИЛОГ РАЗМАТРАЊУ РАНИХ ПОЈАВА ПОЛИТИЧКОГ КЛЕРИКАЛИЗМА Др ЈОСИПА СТАДЛЕРА

За водство у јавном и политичком животу босанскохерцеговачких католика било је у прошлости на располагању мало личности, осим службеника цркве. Практично, до успоставе редовите црквене хијерархије 5. VII 1881. године, фрањевци су низом стољећа водили народ и до стањовите мјере били политички представници католика. Другим ријечима, фрањевачки ред је, у недостатку свјетовне интелигенције и с обзиром на слабаши и танки слој грађанског сталежа, био представник католичког елемента у Босни и Херцеговини, заступајући ту народну скупину, тумачећи њезине жеље и хтијења, како на унутрашњем плану у односу према постојећој власти, тако и на вањском плану у односу према Европи. Католичко житељство у Босни и Херцеговини дочекало је аустроугарску окупацију 1878. године на разини сељачког друштва, с малим бројем обртника и трговаца, готово без свјетовне интелигенције. Задаћу, коју је у почецима хрватског националног покрета у интересу буржоазије у Хрватској вршила интелигенција, у интересу буржоазије која се тек стварала у Босни и Херцеговини вршили су фрањевци, јер су они, изумимајући требињски и столачки крај, били једино пасторално свећенство у овим земљама.

Национализам се у Босни и Херцеговини, у својим почецима, развијао у знаку религије. Истичући ту чињеницу, не мислимо умањити његово значење. Та појава, уосталом, није само босанскохерцеговачки спецификум, него је она опћенита. Ако је, наиме, национализам производ одређена менталитета, везан за традицију, онда је нормално да је повезан с најјачом традицијом која је човјека тијеком живота пратила, а у времену, о коме говоримо, то је била религија.

Фрањевци су у Босни и Херцеговини стјецајем хисторијских увјета, поред вјерскога, остварили и друге врсте извањских утјецаја, путем школа, контаката у приватном животу, а посебно у виду треба имати чињеницу да је фрањевачки ред, у својој дјелатности примијенио дефанзивну методу прилагођавања приликама у који-

ма је живио и радио. Он је своје редове попуњавао домаћим људима, што није остало без одјека међу вјерницима.

Са свјетовним свећенством је, међутим било другачије. Нова се редовита католичка црквена хијерархија, наиме, нашла у посве специфичном положају у Босни и Херцеговини. Бискупија је створена, тако рећи, само на папиру. Свјетовни је клер био без традиције, а самим тим и без озбиљнијег ослоња у народу, без материјалне основе; а сусрео се и с проблемом огорчене борбе с редовничким клером у којој су фрањевци гурнути у дефанзиву при настојању да очувају своје жупе. Зато је нова редовита хијерархија била овиснија о режиму него ли у осталим хрватским земљама. Нови се бискупијски клер, дакле, у Босни и Херцеговини, послје успоставе редовите католичке црквене хијерархије, нашао на слабијим позицијама, али с увјерењем да је дјелатност нове црквене организације потребна окупацијској управи, очекујући од ње озбиљнију помоћ и потпору.

Црквена хијерархија је тако, у првих двадесетак година више пажње и енергије посветила организацијском сређивању и јачању материјалне основе католичке цркве, а мање политичком организирању католичког житељства. Али, поред тога, међу вјерницима је стварано увјерење да би нова хијерархијска управа уједно требала постати и политичко руководство католика, јер су свјетовни свећеници поступно, али стално иступали с политичким разлозима, концепцијама и програмом.

На смјени два стољећа, тј. у самом освиту нашега вијека прилике су се, међутим, увелико измијениле. Све су више сазријевали увјети у којима ни фрањевци више нису могли остати искључиви и једини представници и друштвени предводници католика у Босни и Херцеговини. С једне стране се, ипак, попуњавало и развијало грађанство које је захтијевало активнију улогу у друштвено-економском животу, а с друге је на друштвену позорницу све више настајао да иступи организовани политички клерикализам, са својим виђењима и оријентацијом у будућем развоју друштва.

Једна таква конфликтна ситуација, да је увјетно назовемо прва етапа у развоју националног покрета у редовима босанскохерцеговачких католика — Хрвата, у којој је до изражаја дошло сучељавање двију струја политичко-идеолошких оријентација — грађанско-либералне и клерикалне гледе будућег развоја националне мисли у Босни и Херцеговини, везана је за свечаности у Пјевачком друштву »Требевић« приликом службеног увођења његових јавних обиљежја и амблема.

Пјевачка су друштва, наиме, као уосталом, и сва друга удружења (културна, спортска, вјерска...) заиста вршила функцију основне школе у подизању националног покрета, у што нас увјерава и захтјев мостарског Пјевачког друштва »Хрвоје« (које је као прво пјевачко друштво босанскохерцеговачких католика основано 1888. године са сједиштем у Мостару),¹⁾ поднесен 1890. године на Главној

¹⁾ Архив Босне и Херцеговине у Сарајеву. Напреткова културно-историјска збирка фасц. 14/II.

годишњој скупштини, да се ово друштво убудуће зове Хрватско пјевачко и гласбено друштво. За промјену имена требала је сугласност Земаљске владе, но она је ту сугласност ускратила. Двије године касније (1892. године) поновно је затражена промјена назива Друштва. Поступак је био исти, али је исти био и одговор. Друштво је покушало да на илегалан начин усвоји вањска обиљежја, као нпр. хрватску заставу и на застави хрватски грб. Али, власти брзо интервенирају и ти се знаци укидају. Затим, Друштво тражи дозволу од Владе да убире добровољне прилоге од својих чланова у сврху изградње друштвеног дома, али власти забрањују и ту акцију Друштва. Друштво је, напokon, морало, уз помоћ фрањевана, заобилазним путем доћи до друштвених просторија, и то путем прикупљања прилога преко братовштине св. Анте, за што није требала дозвола власти.

Тек послвије 10 година постојања и рада Друштва, у јеку борбе српских представника за црквено-школску аутономију и у јеку појачане српске пропаганде, Влада је одобрила промјену назива друштва у Хрватско гласбено и пјевачко друштво »Хрвоје« у Мостару. Допуштање слободне употребе хрватског имена очигледно је учињено с намјером да оно буде протутежа експанзији српске националне идеје.²⁾ Тако је, по први пута, након 28 година окупације, хрватско име било службено одобрено с надлежне стране. Годину дана касније, тј. 1899. године, Влада је допустила и оснивање Пјевачког друштва »Влашић« у Травнику, затим исте 1899. године и отварање Хрватског друштвеног дома у Сарајеву, а основана је и »Хрватска дионичка тискара« у Мостару.

Годину дана послвије издавања дозволе власти да се одобрава промјена назива пјевачког друштва »Хрвоје«, у Хрватско гласбено и пјевачко друштво, односно службеног признања хрватског имена, у Мостару долази до великих манифестација приликом отварања »Хрватске дионичке тискаре« и јубилеја народног гласила »Освита«.

Прослава у поводу оснивања »Хрватске дионичке тискаре« и јубилеја »Освита« одржана је у Мостару 2. и 3. травња 1899. године. Првог дана је засједао конгрес, тј. скупштина дионичара, а након тога приређена је велика забава Пјевачког друштва »Хрвоје«. Другог дана одржане су и црквене свечаности.

Прослава тих јубилеја протекла је без великих припрема, али су се тих дана нашли у Мостару и представници хрватских политичких странака из банске Хрватске и Далмације, што је приређивачима дало још више полета за будући рад, јер су прваци босанскохерцеговачких католика — Хрвата први пута јавно дошли у при-

²⁾ Подаци узети из »Споменице у славу свечаног развијања заставе хрватског и пјевачког друштва »Хрвоје«, Мостар, 1904. Види о томе и код Анте Малбаше »Хрватски и српски национални проблем у Босни и Херцеговини за вријеме режима Венјатина Калаја«, Осиек, 1940. стр. 32. до 35, као и у рукопису одбрањене докторске дисертације Томе Краљачића: »Калајев режим у Босни и Херцеговини 1882—1903«, који се налази у библиотеци Филозофског факултета у Сарајеву.

лику да на домаћем тлу не само манифестирају хрватску народну идеологију, него и да с представницима политичких струја и странака из Хрватске јавно искажу своје намјере о активностима у смјеру шире интеграције хрватске националне мисли. Додуше, та јавна манифестирања протекла су у духу већ познатих становишта која је »Освит« и раније заступао, а што се најбоље види и из брзојава који је преко заједничког министра финансија Вељамина Каллаја упућен заправо цару Фрањи Јосипу. У телеграму се, наиме, између осталог, каже: »Хрвати Босне и Херцеговине, сабрани и заступани на конгресу поводом јубилеја оснивања хрватског гласила Освит и Хрватске дионичарске тискаре, намијењене културној и политичкој ствари хрватског народа у овим покрајинама, моле Вапу Преузвишеност да благоизволи Његовом Величанству Фрањи Јосипу изразити и растумачити наше најискреније осјећаје оданости и привржености коју је хрватски народ кроз вијекове исказивао прејасном хабсбуршком дому, као и што ће тој својој традиционалној вијерности вјеран и даље остати.«³⁾

По примјеру Мостара слиједиле су сличне акције у Сарајеву с друштвом »Требевић«, па у Травнику с друштвом »Влашић«. Но, важно је примјетити да се послје свечаности, уприличених у поводу оснивања »Хрватске дионичарске тискаре« у Мостару и прославе хрватског гласила »Освит«, политичка активност преноси у Сарајево. До јавних иступа долази у Сарајеву 1900. године, приликом посвете заставе у Требевићу. Међутим, за разлику од изразито компактних ставова у Мостару, сарајевском манифестацијом дошле су до изражаја и различите концепције о будућем развоју националног покрета Хрвата у Босни и Херцеговини, што ће се као његова основна карактеристика продужити готово све до његова коначног формирања. Та различитост у концепцијама развика, различитост у програмима и политичкој оријентацији толико је карактеристична за свеукупан развој националне мисли босанскохерцеговачких католика — Хрвата, да није на одмет пратити је од првих њезиних појава, дакле, од манифестација поводом прославе и развијања заставе Хрватског пјевачког друштва »Требевић« 1900. године.

Већ при првим неспоразумима јасно су се изразиле двије политичке струје: а) грађанско-либерална, коју су заступали шири слојеви грађанства, прије свега интелигенција, фрањевци, службеници и занатлије и б) клерикална, чији су представници били чланови новоосноване црквене хијерархије и дио католичких досељеника из разних крајева Монархије. Први пут се то озбиљније догодило средином 1900. године, приликом увођења заставе у Хрватс-

³⁾ Архив Босне и Херцеговине у Сарајеву. Президијал ЗМФ бр. 1334 и 1362/1897 (Молба Пјевачког друштва »Хрвоје« из Мостара којом се тражи промјена имена друштва у »Хрватско гласило и пјевачко друштво »Хрвоје« и извјештај Земаљске владе у Сарајеву допуњен извјештајима политичко-управних власти из Мостара о дотадашњој дјелатности овога друштва. У фасцикли се, као прилог, такођер налази и пријепис телеграма који је преко заједничког министра упућен цару Фрањи Јосипу I).

ко пјевачко друштво »Требевић« у Сарајеву.⁴⁾ Случај је хтио да су се у жаришту догађаја нашли Никола Мандић, тадашњи предсједник *Требевића* и Јозо Сунарић, члан Управе Друштва с једне стране, и надбискуп врхбосански др Јосип Стадлер, др Иван Шарић и други црквени достојанственици с друге.

Пјевачко друштво *Требевић* (какав му је био првобитан назив, јер су тек касније 1898. године власти допустиле назив *Хрватско пјевачко друштво*) основано је 1895. године у Сарајеву. Сврха Друштва била је његовање пјевања и гласбе, унапређење друштвености, приређивање забава, поучних предавања, дилетантских представа и слично. Но, како је одзив за упис и дјеловање у Друштву био знатан (већ у коловозу 1896. године било је у њему више од 150 чланова), настала је потреба проширивања његова дјеловања путем разних секција и група. Учлањивање и рад у Друштву босанскохерцеговачки католици су схватили као своју обвезу и дужност, у смислу буђења хрватске националне свијести.⁵⁾

Из ових разлога Управа Друштва се 1897. године обратила Земаљској влади с молбом да одобри да се Друштво убудуће зове »Хрватско пјевачко друштво«. Концем 1898. године Влада удовољава молби и од тада се мијења назив у »Хрватско пјевачко друштво *Требевић*«,⁶⁾ а 1899. године поновно је упућена молба Земаљској влади да се Друштву одобри и оснивање друштвене читавнице и књижнице. Влада је и ту молбу услишила.⁷⁾ Тако је Хрватско пјевачко друштво »Требевић« у Сарајеву за непуних пет година свога постојања и рада развило велику активност, бројећи више од 1.000 активних и више тисућа потпомажућих чланова у читавој Босни и Херцеговини.⁸⁾ Илустрације ради, наводимо да је друштвеној књиж-

⁴⁾ Архив Босне и Херцеговине у Сарајеву (Напреткова културно-историјска збирка фасц. XII. Материјали који се односе на увођење заставе и грба у »Хрватско друштво *Требевић*« у Сарајеву 1900. године).

⁵⁾ Окупацијска управа, као што је познато, у првих двадесетак година није толерирала никакве чисто политичке правце, па и Срби и Хрвати и Муслимани задијевају своје политичке акције културним рухом. Хрвати, нпр. у Сарајеву, поред Пјевачког друштва »Требевић«, оснивају и друштво »Напредак« са циљем стварања домаће хрватске интелигенције и самосталног обртничког сталежа.

Српски национални покрет, такођер, у својој одлучној националној борби покрива се плаштем борбе за црквено-школску аутономију, као и активностима које су се одвијале кроз друштво »Просвјета«, а Муслимани то чине борбом за вакуфско-меарифску аутономију и друштвом »Гајрет«. Значај и улога тих друштава у свеукупности политичких и културних гитања у развоју босанскохерцеговачке привреде и друштва у аустроугарском периоду заиста је велика, те их је могуће у склопу ове теме само усутно третирати.

⁶⁾ Архив Босне и Херцеговине у Сарајеву (Напреткова културно-историјска збирка фасц. XII—11. Материјали »Хрватског друштва *Требевић*«, молба Управе Пјевачког друштва и одобрење Земаљске владе да се дозвољава промјена имена Друштва).

⁷⁾ Исто.

⁸⁾ Архив Босне и Херцеговине у Сарајеву (Напреткова културно-историјска збирка фасц. XIII—12. Правила и записници одборских сједница »Хрватског пјевачког друштва *Требевић*« у Сарајеву, међу којима су и статистички подаци о броју чланова Друштва).

ници »Требевић« приликом њезина оснивања 1899. године било поклоњено и око 1.200 разних књига, највише с националним садржајем. У пуној активности долази се до идеје да се Друштву даду и виднија вањска обиљежја, у првом реду застава (барјак) с амблемима. До те иницијативе дошло је на Изванредној скупштини Друштва 22. српња 1899. године у Сарајеву.⁹⁾ Међутим, како се Друштво све више развијало и напредовало, усвајајући и одређени програм друштвених дјелатности, то је све више измицало надзору редовите црквене хијерархије. Друштво је почело отварати шире могућности учлањивања у секције и за рад у цијелости грађанима различитих вјероисповиједи, чиме се, прије свега, рачунало на припаднике исламске вјероисповиједи.

То је био повод да на рад и развој Друштва различито гледају свјетовњаци, тј. грађанско-либерална струја коју су подржавали и фрањевци, а која је била у већини, и бискупијско свећенство, односно редовита црквена хијерархија, која је хтјела да дјелатност Друштва усмјери према својим погледима. Како би показали своју одлучност да успоставе контролу рада у Друштву, представници Врхбосанског каптала су приликом увођења заставе и других амблема у Друштво захтијевали да се то учини на свечан начин и са црквеним обредима. То је био уједно и начин да се из Друштва одбију сви они чланови који нису били католици. Тако се на споменутој изванредној скупштини повела оштра дебата у којој су дошле до изражаја обадвије струје. Чланови су се тако подијелили у двије групе. После дуге расправе стављена су оба приједлога на гласање. Први је био да се застава уведе у Друштво као друштвена ствар, тј. да се организира пригодна друштвена свечаност, а други да се то учини с вјерским обредом. Потребу и оправданост првог начина објаснио је др Иво Сунарић, а други приједлог др Иван Кошћак.¹⁰⁾ Када се приступило гласању, први је приједлог усвојен великом већином гласова, и то акламацијом, док је други остао у мањини. На Скупштини је, надаље, закључено да се у правила Друштва унесе посебна глава (параграф 4) која треба да гласи »Име, сврха, дјелокруг и барјак Друштва«.¹¹⁾

Реакција свјетовног клера на такву одлуку била је енергична. Под притиском надбискупа Стадлера свјетовни свећеници су послужно и демонстративно напуштали Друштво.¹²⁾

Из писма које је Andrija Premarsky, управитељ жупе у Брчком (која је припадала свјетовном свећенству), упутио *Требевићу*, јасно произлази на коме је становишту стајала Стадлерова струја. Стадлер је, наиме, захтијевао да сви свећеници и његови истомишљеници иступе из *Требевића*, а часопис »Врхбосна« и друга јавна средства, која су била у рукама Ординаријата, отпочела су оштру

⁹⁾ Исто.

¹⁰⁾ Архив Босне и Херцеговине у Сарајеву (Напреткова културно историјска збирка фасц. XIII-13. Записник с Изванредне скупштине Друштва одржане 22. VI 1899. године).

¹¹⁾ Исто.

¹²⁾ Исто.

кампању против Друштва, приговарајући му да је »безбожно и да ни један освједочени и прави католик неће и не смије у њему судјеловати«. ¹³⁾ Примјером жупника из Брчкога, а по налогу свога надбискупа, пошла је већина свјетовних свећеника. У низу писама, упућених Одбору Друштва, навест ћемо и ово: »Пошто славни одбор, одредбом времена за инсталацију друштвеног барјака искључује присутност свећеничког сталежа, то се потписани више не сматрају члановима Друштва. У Сарајеву на светковину Св. Марка 1900. године. Вј. Амброзић, И. Митровић, Марко Тврткивић...«¹⁴⁾

Свечаност посвећена увођењу (инсталацији) барјака Хрватског пјевачког друштва *Требевић* одржана је 2. липња 1900. године. Свечаности су присуствовале бројне делегације из бановине, Далмације и Истре. Свечаностима је, међутим, унаточ надбискуповој забрани, присуствовао и већи број босанскохерцеговачких фрањеваца. То је био разлог да др Стадлер нападне редовничко свећенство — фрањевце као непослушне, а покушао је да их и путем тиска омаловажи. Први се оваквим начином писања огласио загребачки лист *Agrater Taglatt* у броју 114. из 1900. године. Лист је писао да је надбискуп Стадлер заправо утемељио католичку цркву у Босни и Херцеговини; да су фрањевци за вријеме турске управе били потиснути; да су због тога проводили кукаван живот и да су могли мало што учинити за католичку цркву. Томе напротив, истицано је да је др Стадлер довео у Босну наображено свећенство, »као и у свакој другој просвијетљеној земљи«. У истом смислу почело се затим писати о босанскохерцеговачким фрањевцима и у црквеном тиску у Босни и Херцеговини.

Јавно иступање фрањеваца на манифестацијама, које је др Стадлер априори забранио, представља врло значајан моменат који ће се, као сива нит неспокојства, протезати и у свим каснијим догађајима. Фрањевци ће од сада бити нападани и омаловажавани од редовите црквене хијерархије и свјетовног свећенства, а због тога ће они још јаче пристајати, тражећи ослонац и заштиту, уз друштвене организације грађанства, почев од пјевачког друштва *Требевић* до *Хрватске народне заједнице*, као културне и политичке организације босанскохерцеговачких Хрвата.

На свечаности Хрватског пјевачког друштва »Требевић«, а у вези с јавним устоличењем амблема и заставе, био је позван и Josip Juraj Strossmayer, који је био и одлучио допутовати у Сарајево на споменуте свечаности, али је због Стадлерова држања морао одустати од своје намјере. О ставу Josipa Jurja Strossmayera према Стадлеровим поступцима сазнајемо из писма Владимира Ковачевића из

¹³⁾ »*Врхбосна*« бр. 10. Год. IV, Сарајево, 15. свибња 1900 (Чланак с насловом: »Друштво Требевић и католичко свећенство«).

¹⁴⁾ Архив Босне и Херцеговине у Сарајеву (Напреткава културно-историјска збирка, фасцикл XII-12. Материјали Хрватског пјевачког друштва »Требевић«).

Представка Андрије Премерског Одбору Друштва, као и представке других свјетовних свећеника, упућене Одбору Хрватског пјевачког друштва »Требевић«.

Бакова, упућеног предсједнику *Требевића*. Ковачевић је још увијек под свјезим дојмовима с прославе из Сарајева, дне 11. липња 1900. године писао: »Разумије се, само по себи, да сам сарајевско славље морао у сто варијанти приповиједати и описивати сада овоме, сада ономе. Јучер сам био и код нашег владике (Strossmaeyera) те му приповиједо све, како сам најбоље знао. Главна тема нашег разговора био је став надбискупа др Стадлера. Ваља ми рећи, да се наш бискуп ни издалека не идентифицира са ставом и мишљењем пречасног г. надбискупа. Он вели да се надбискуп Стадлер нипошто није смио ставити у овакву опреку према цијелом слављу и напрама друштву »Требевић«, јер за ту опреку није постојао ни један једини оправдан разлог«. У писму Ковачевић надаље наводи да му је Strossmaeyer рекао како је Стадлер, кад већ није успио продријети са својим ставом, а није успио зато што га није подражавала већина народа, морао тада схватити да се став мора мијењати. Стадлер је, дакле, морао схватити да се времена мијењају, па је према томе морао прилагодити и своје ставове и активности. Његово неслагање и отпор, према Strossmaeyерову мишљењу, неће зауставити природни процес буђења националне свијести и организирања националног покрета босанскохерцеговачких Хрвата на другачијем, либералнијем темељу од онога који заступа Стадлер, јер тај процес одговара већини становништва. Strossmaeyer, надаље, сматра да Стадлер још увијек није схватио и разумио босанскохерцеговачке прилике и дух времена у коме живи. Он се нада да ће Стадлер, као разборит човјек, то једном морати да схвати, само се боји да тада то не буде прекасно. Због тога Strossmaeyer моли да се Стадлеру помогне, а помоћи ће му се на тај начин да се сукоб даље не заоштрава, да се неке ствари забораве и да се покуша ићи на сурадњу и зближавање. На крају Strossmaeyer указује да би била штета по развој националног покрета у цјелини, кад би Стадлер и његови људи, који код постојеће власти, а дјеломично и у народу имају углед, стајали на путу његову брзом развоју и напретку.¹⁵⁾

Одбор Хрватског пјевачког друштва »Требевић« остао је досљедан своје ранијем ставу, који је плебисцитарно потврђен на Изванредној скупштини Друштва 22. VI 1899. године. То се види из говора који је одржан на свечаности приликом инсталације *Требевићеве* заставе, а послије тога и у коментару *Освета*.¹⁶⁾

Чини се да је и надбискуп Стадлер био изненађен чврстином ставова Друштвеног одбора »Требевића« и величином прославе. Он је због тога донекле промијенио тактику, па је наредио да се по-

¹⁵⁾ Архив Босне и Херцеговине у Сарајеву, Напреткова културно-историјска збирка, фасцикл XIII-12. Материјал Хрватског пјевачког друштва »Требевић«. Писмо Владимира Ковачевића из Бакова Одбору Друштва од 11. VI 1900.

¹⁶⁾ »Освит« — Мостар 2. липња 1900, бр. 43, год. III (Чланак под насловом »Братско славље«).

новно у Друштво врате неки ранији његови чланови, који су иначе били прихватили надбискупове ставове. Тако у архиви наилазимо на слиједећи документ: »Ми потписани изјављујемо да се поновно враћамо у друштво "Требевић" из којег смо због познатих разлога иступили«. У потпису овога акта стоји извјестан број имена, као нпр. Andrija Premersky, Јозо Дујмушић, Антон Тандарчић, А. Кузмановић, Б. Шимић, Ђуро Тополник, Јосип Удовчић и други.¹⁷⁾ Но исто тако у записнику управе Друштва констатира се да су у Друштво »Требевић« поновно приступили и неки Муслимани којима је погодила вјерска неутрализација *Требевића*«. То су били »Мехмед-бег Храсница, Мехо Карамехмедовић, Фехим Спахо, Халид-бег Храсница« и др.¹⁸⁾

Манифестација у вези с увођењем заставе добила је публицитет чак и у неким дневним листовима Аустрије, Мађарске и Србије. Тај догађај је тако широко прокоментариран у јавности да су се за њега заинтересирали и мјеродавни бечки и пештански политички кругови. Због тога је Benjamin Kallay, заједнички министар финансија, мада и раније обавјештаван о припремама за прославу, већ 5. липња 1900. године телеграфски затражио од Земаљске владе да га обавијести о »битним питањима« у вези с прославом.¹⁹⁾ На тај телеграм, истог дана, одговара цивилни адлатус Земаљске владе барун Кучера, извјешћујући да Земаљска влада као установа није судјеловала у прослави, али да њезиним чиновницима није било забрањено да присуствују свечаностима; да за читаве прославе јавни ред и мир нису били поремећени; да државне заставе нису биле јавно употријебљене (поготово не мађарска) и да је цијела прослава протекла у складу с постојећим законским прописима.²⁰⁾

Kallay је био незадовољан одговором, па је Кучери приватним писмом наложио да га подробно обавијести о току прославе, на што је овај одговорио опширним писмом од 15. липња 1900. године, у коме се, између осталог, износи слиједеће:

»— На прослави је судјеловало 46 друштава (претежно пјевачка друштва) дијелом корпоративно са 21 заставом, а дијелом путем делегација.

— Из Далмације је на прославу стигло 238 гостију из 4 друштва. из Хрватске, 980 гостију из 32 друштва, из Словеније (Крањске) 15 гостију из два друштва, из Босне и Херцеговине (изузев Сарајева) 622 госта из 12 удружења.

— Држање гостију било је коректно. На улицама и у јавности није се ништа догодило што би онима који имају неко друго мишљење давало повода за свађу. Пјевало се пред резиденцијом погла-

¹⁷⁾ Архив Босне и Херцеговине у Сарајеву, Напреткова културно-историјска збирка (Материјали, правила и записници одборских сједница Хрватског пјевачког друштва »Требевић«).

¹⁸⁾ Исто.

¹⁹⁾ Архив Босне и Херцеговине у Сарајеву, Напреткова културно-историјска збирка (Kabinet Briefe) br. 145. 1900. године.

²⁰⁾ Исто.

вара земље, уз повике »Живјела Хрватска« и »Живио хрватски краљ«.

— Од стране Муслимана било је присутних њих око 50, тако на примјер Мехмедбег, Ризабег и Бећирбег Капетановић, оба сина Мустајбега Фадилпашаћа са субашом Мусапашом, више софта (ђака медресе) и остатак млађих људи из бољих обитељи. У прослави је судјеловала и већа скупина студената и ђака Муслимана.

— Код подизања заставе било је 200 Муслимана као проматрача, међу њима 40—50 угледних личности, међу којима су се налазили и горе споменути бегови.

— На свечаном банкету судјеловало је 17 млађих Муслимана, међу којима тројица Храсница и Сафет-бег Башагић, пјесник и преводилац, Ибрахим-бег Ченгић, Сврзо, Хоћић и Мулабдић из Сарајева; затим Зијабег Ђонлагић и Адемага Меших из Тешња и 6 Мостараца, све сами ефендије (хоџе).

— И на неким кућама досљедних Хрвата извјешене су заставе, а неки су судјеловали у прослави.

— Говорници су се доста резервирано држали осим Милана Крешића који је проповиједао хрватство у цјелини (Милан Крешић није био праваш, оп. Ј. Ђ.). На банкету се отишло и даље, те захтијевало сједињење Хрватске, а особито Осман Нури-Хаџић и др. Трумбић, који су држали велике говоре у смислу хрватског јединства (преко Трумбића се види утјецај далматинског праваштва, оп. Ј. Ђ.).

— Трумбић је, између осталог, рекао да прослава 'Требевића' уједињује браћу без разлике на вјеру у један хрватски загрљај и изразио је увјерење да ће доћи дан када ће хрватски народ позвати све своје пријатеље на славу и пировање хрватског уједињења...«.

Кучера се надаље у писму осврнуо и на »онај дио Хрвата« који, како и он то примјећује, »мијењају своје расположење«, па тако каже да је понашање др Стадлера у односу на ту прославу изазвало злу крв међу католичком интелигенцијом која се сматра хрватском, односно која подржава либерални смјер у хрватској политици, као и код фрањеваца. Будући да Стадлер није био солидаран с овом прославом, то су изостали с ње и други црквени достојанственици, како из Босне, тако и изван ње (мисли се на бискупе из Загреба, Сплита, Ђакова, Задра, Љубљане и др.), који на прославу нису дошли само због тога што су се морали солидаризирати са Стадлером, а који су раније били најавили свој долазак и судјеловање у прослави.

Све хрватске новине писале су о прослави, неке и сензационално, а особито »Хрватско право« (Главни орган Франкове политичке струје), које је успут оштро осудило поступке надбискупа Стадлера. Међутим, Стадлерови поступци имали су на другој страни како то у писму истиче барун Кучара имали су и друге посљедице. »Богатије муслиманске обитељи, као и свеучилишна и школска омладина (из шеријатске судачке школе, препарандије и гим-

назије), почели су се осјећати Хрватима«²¹⁾ (Односно, то је код њих потицало хрватофилство).

Послије овога затражен је и извјештај од поглавара земље баруна Апела, који га подноси 21. липња 1900. године. У извјештају се, између осталог, констатира да се у »јавности покушало створити увјерење да је читаву ову манифестацију организирила Земаљска влада уз помоћ католичке пропаганде«. Али, ту тврдњу најбоље је побио и сам сарајевски надбискуп, др Стадлер, који је према прослави заузео одбојан став. Стадлер се, наине, већ раније изјаснио (у *Врхбосни*, бр. 10, оп. Л. Ћ.) о својим ставовима по којима је он хрватство потпуно идентифицирао с католичанством. Када му то није пошло за руком, он се супротставио прослави.

Нарочито се међу муслиманским становништвом протурила вијест да је католичка пропаганда организирила и водила ову прославу. Те вијести потјечу од групације православних Срба, а циљ им је био да се Муслимани одбију од Хрвата. Али одбијање вјерског обреда приликом инсталације заставе у Друштву створило је врло повољан дојам на аутохтоно житељство, јер се видјело да хрватство није потпуно идентично с католичанством, што је Одбор Друштва Требевић нарочито желио нагласити са сврхом да докаже да је то прослава хрватске националне мисли, па су се вође 'Требевића' одлучиле да се у интересу развоја те мисли супротставе својој црквеној власти, истиче у свом извјештају поглавар БиХ.²²⁾

У закључку Апелова извјештаја наглашава се становиште Земаљске владе, по коме је прослава протекла у непријекорном реду и миру, па је није требало ничим ометати, јер зато нису нити постојали разлози са становишта позитивних прописа.

Што се тиче ставова власти према овој прослави изван Босне и Херцеговине, државне власти су покушавале стављати извјесне запреке и сметње онима који су изразили жељу да оду у Сарајево на прославу. Тако је, нпр. у Далмацији, гдје је постојало велико одушевљење за сарајевску прославу, издана упута Министарства унутрашњих послова из Беча да се упозоре сви они који желе ићи у Сарајево да одустану од своје намјере. У том смислу, државни намјесник у Задру издаје налог окружним властима у Сплиту и другим далматинским градовима да на подручју свога дјелокруга упозоре »друштва и појединце« о ставу власти. Подузете су и мјере да се праве административне сметње онима који желе ићи у Босну, захтијевајући за сваког од њих и потврду босанскохерцеговачке Земаљске владе да им се допушта улазак у Босну и Херцеговину.²³⁾

²¹⁾ Архив Босне и Херцеговине, приватна регистратура бр. 146/1900. Писмо Benjamin Kallay у Беч, упућено од баруна Кучере.

²²⁾ Архив Босне и Херцеговине у Сарајеву. Пр Босне и Херцеговине бр. 564 од 2. липња 1900. године (Извјештај баруна Апела З. М. Ф. у Беч с прослави пригодом увођења заставе и амблема у Друштво »Требевић«).

²³⁾ Архив Босне и Херцеговине у Сарајеву, Пв. бр. 635 од 24. свибња 1900.

Чини се, међутим, да се ове упуте нису ригорозно провеле, о чему нам свједочи и велик број судионика на прослави, нарочито из Далмације.

*
**

Нас, дакако, овдје занима Стадлерово мишљење (објелодањено у »Врхбосни« (бр. 10, годиште XIV од 15. свибња 1900) на које се у своме извјештају Заједничком министру финансија позива и поглавар Босне и Херцеговине генерал Апел. То значи да је врхбосански надбискуп, двије седмице прије свечаности које су се требале одржати у »Требевићу«, заузео према њима своје становиште. Његово мишљење занима нас тим више што ће Стадлерова дјелатност оставити дубоке коријене у будућем току догађаја и јасно означити конзервативну клерикалну оријентацију у покушајима да се католичка начела утемеље у идеологији развоја хрватског националног покрета у Босни и Херцеговини.

Мало је, наиме, познато у досадашњој нашој историографској литератури да се др Јосип Стадлер, врхбосански надбискуп, спремао да управо пригодом јубилеја у »Требевићу« и свечаности које су се у том поводу уприличиле увођењем заставе и других јавних обиљежја у то друштво, свечано прогласи и утемељи клерикална начела у идејној оријентацији будућег развоја хрватског националног покрета. У том је смислу Врхбосански каптол, не рачунајући да ће доћи у отворени сукоб с грађанско-либералном струјом, или барем прецењујући могућности свога угледа и утјецаја да спор изгледа у своју корист, већ био позвао на те свечаности бискупе из готово свих бискупијских сједишта јужнословенских земаља (из Загреба, Сплита, Шибеника, Крка, Задра, Љубљане, Ђакова и других мјеста),²⁴⁾ па је чак био и добио њихову сугласност да допутују у Сарајево. Ово је, према Стадлерову мишљењу, требало да буде генерални покус и договор за Први хрватски католички састанак, који је требало да почетком рујна 1900. године и отпочне с радом у Загребу, а припреме су за њ биле у пуном јеку. У самом раду тога скупа и у програмској оријентацији коју је он требао да усвоји сарајевски је надбискуп желио одиграти главну улогу. Према томе, практичне кораке које је др Стадлер подузео у свези с прославом у Друштву »Требевић«, а који су довели до разграничења и диференцијације на клерикалну и грађанско-либералну струју у идеологији хрватског покрета у Босни и Херцеговини, морамо опћенито проматрати кроз призму покушаја стварања шире политичке клерикалне оријентације и њезина настојања да се почетком нашег стољећа она наметне и шире инфилтрира у интеграцијске процесе развоја хрватске идеологије на ширем подручју, дакле и изван Босне и Херцеговине.

²⁴⁾ Архив Врхбосанског ордијаријата у Сарајево. Фасцикл XI/5-1900 (У овоме фасциклу налазе се припремни материјали за »Први хрватски католички састанак« који се од 3. до 5. рујна 1900. године одржао у Загребу. Међу осталим документима у овом фасциклу налази се и попис позваних особа на свечаности у поводу јубилеја »Требевић«).

Имајући све то пред очима, и не треба нас чудити што се путем »Врхбосне« јавно упућују Управи »Требевића« и слиједеће поруке: »Ако итко, а то и ми католици овамо у Босни научили смо од отаца својих, да будемо увијек и у свему одлучни католици; да стојимо увијек вијерно уз Исуса Свога; да пролијевамо ако устреба и крв своју за светиње Св. вјере«. ²⁵⁾

Приговарајући члановима Управе Друштва, тј. заступницима либералне струје ријечи пријекора, па и позив за њихову дисквалификацију у руководству националног покрета, етикетајући их као безвјерце или у најмању руку као вјерски индиферентне људе, поручује им се, да било гдје да су они, или било на којој страни, било с каквих побуда или намјера се супротстављали клерикалној оријентацији — »нека одсад знаду да је и хрватском народу и амо у Босни управо пити мозак из костију, кад му се иде красти његову вјеру католичку и његове обичаје и светиње вјерске, и тако ширити кугу вјерског индиферентизма«. ²⁶⁾

Због тога се свима таквим политичким противницима отворено даје на знање »да ћемо ми увијек стајати на бранику своје свете вјере католичке и њезиних обичаја и светиња, не дирајући ни у кога, а опегујућ све једнако ону из Св. Писма: 'Тко с Кристом не сакупља, расипа'«. Затим се упућује и борбени поклич: »Хрвати католици! Овај мач католичког начела у руке, и режимо из хрватског тијела дивље месо безвјерства и либерализма! Бољет ће, бит ће вике, бит ће сумњичења, али ништа баш на свијету не смије да нас одбије од одлучна католичка барјака...«. ²⁷⁾

Порука, објављена у свибњу 1900. године у »Врхбосни«, требало је, према њезиним ауторима утјецати на »све оне који промичу хрватску идеју«, како би схватили »да није лако одвојити од католиштва — хрватство«, јер се то у својој бити, како је то изричито записано у клерикалном програму, »противи католичком духу«. Очигледно је, дакле, да су се надбискуп Стадлер и његова »Врхбосна« већ дјелатно укључили у пропагирање клерикалне оријентације. Стадлеров говор на Католичком конгресу у Загребу уредник »Врхбосне«, касније наследник др Стадлера, др Иван Шарић прогласит ће »нашим клерикалним програмом XX вијека«. Према томе, сукоби и неспоразуми с Управом »Требевића« требали су, према надбискупу мишљењу, бити само ружна и пролазна епизода клерикалне оријентације у свеукупности хрватске интеграцијске идеје у дугорочнијем остварењу њених начела у свим подручјима друштвеног живота.

Надбискуп се, додуше, два пута особним писмом обратио Управи »Требевића«. Прво његово писмо носи датум 29. травња 1900. године и у њему он, између осталог, каже: »Мени се чини управо увреда за католике да се сада неколицини мухамедоваца за љубав

²⁵⁾ »Врхбосна« бр. 10, год. XIV., Сарајево, 15. свибња 1900. стр. 171, 172 (чланак с насловом: Друштво »Требевић« и католичко свећенство у Сарајеву).

²⁶⁾ Исто, 172.

²⁷⁾ Исто, 172.

наш католички обичај забаци, те се не благослови друштвена застава... као да се католиштво у Босни даде тако лако од хрватства одвојити и обратно, и као да нису мухамедовци о том освједочени да смо ми католици Хрвати. Зар не казују браћа мухамедовци да су Турци, браћа хришћани да су Срби, а ми католици да смо Хрвати? Али рећи ћете, да се лакше с браћом мухамедовци сјединимо, ваља притајити католиштво, а истицати хрватство. А зашто браћа хришћани, који су и те какови Срби, неће да притаје своје православље, само да друге посрбе?, а зашто браћа мухамеданци неће да притаје своју вјеру, да друге потурче. До такве мудрости не дођоше ни браћа хришћани ни браћа мухамедовци, него само неки католици и то само туђом упутом, католиштву а рецимо, *in ultima linea* и хрватству противном...²⁸⁾ У закључку писма Стадлер пријети да ће, уколико Управа Друштва своју одлуку не промијени, он и његови истомишљеници иступити из »Требевића«, па чак размишља да и читаво Друштво анатемизира и оснује ново.

У другом писму Стадлер проводи своју одлуку: »Премда смо с правом могли очекивати одговор на наш лист од 29. травња т. г., као што то и сама пристојност изискује, не примисмо, ипак, никаква одговора. А будући да из разних новина опажамо, да ће се предаја заставе друштва Требевић обавити, без посвете и онако, како ми то не одобравамо: то мој пречасни каптол и ја иступамо из нашег друштва Требевића, као што то већ и остали наши свећеници и многи свјетовњаци прије нас учинише.«²⁹⁾

Надбискуп у писму надаље наглашава да члановима »Требевића« неће бити допуштено да судјелују у процесима или другим црквеним обредима са заставом, нити ће им бити допуштено улажење са заставом у цркву, чак и у оним случајевима када се »requiem пјева за којег умрлог члана«.

Активности др Јосипа Стадлера, врхбосанског надбискупа у припремама Првог хрватског католичког конгреса у Загребу, у рујну 1900. године, као и његова улога коју је имао у раду и одлукама тога скупа, а прије свега његове практичне политичке активности у босанскохерцеговачким приликама, односно у политичком организирању и раду националног покрета босанскохерцеговачких католика — Хрвата, пружају могућност да тога високога црквеног достојанственика (који је заступао идеолошке заседе конзервативнога клерикализма, чији је најизразитији духовни представник у Хрватској био теолог и филозоф, крчки бискуп др Антун Махнич) проматрамо као првог, практичног протагониста који је покушао да политичка начела клерикализма преточи и у јавни друштвено-политички живот. Но, уз рад на реализацији начела милитантног клерикализма, односно покушаја његове примјене у текућој друштвеној пракси, Стадлер се увелико трудио и на теоретској разради и

²⁸⁾ Архив Босне и Херцеговине у Сарајеву. Напреткова културно-историјска збирка, XIII-12. Писмо врхбосанског надбискупа др Јосипа Стадлера Управи Друштва.

²⁹⁾ Архив Врхбосанског ординаријата у Сарајеву. Фасцикл XI/4. (Нацрт правила и програма акција католичког покрета).

усавршавању темељних начела те видљиве политички обојене борбене клерикалне идејне оријентације.

Надбискуп Стадлер, наиме, у идеолошко-теоријској разради основних начела свога програма покушава назначити оне принципе акције католичког покрета који се, како он то формулира, »као темељни закони наше организације никада не смију мијењати и који морају бити обавезни за сваког њеног члана«. ³⁰⁾

Зато метрополига босанскохерцеговачке католичке цркве сматра да се већ при самом утемељивању акције католичког покрета мора прионути на велико дјело, па истиче: »Прије свега, ваља да смо начисто о бити и сврси нашег покрета, како нам ваља рад удесити да постигнемо жељену сврху; која средства употријебити; чега се уклањати, да проведемо наш наум у дјело«. Та питања, према његову виђењу, изискују јасан одговор и начелно образложење, јер њихова рјешења треба да сачињавају »синтезу темељних закона који имаду равнати нашим организацијским радом«. ³¹⁾

Тражећи одговор на прво питање, др Стадлер полази са становишта да се »наша организација (католички покрет, оп. Л. Ђ.) зове *католичка*, — зато принцип католичкој организацији може бити само један: — онај који је глава цркви својој, душа католичком животу у коме ми католици живимо, — а тај је: Исус Крист Син Божји«. ³²⁾

Послије тога одговара се и на друга питања, као на примјер који је дјелокруг рада акције католичког покрета и у којим све гранама и подручјима духовног и друштвеног живота, те на који начин и колико ширити његово практично дјеловање.

»Као што има организацијски рад у Крстовој Цркви своје врховно покретно начело« — казује теоретичар програма католичког покрета — »тако у другу руку и рад у нашој организацији треба да пусти своје корјене на све стране, развијајући се на многу струке начине, овисно о томе како то допуштају постојеће прилике и циљеви покрета, као и потребе људске нарави«. ³³⁾

С обзиром, дакле, на то да се идеолошко-програмској оријентацији акције католичког покрета намјењује свеобухватна улога пуштања коријења у све духовне и јавне области друштвеног живота, разумије се, овисно о томе како то допуштају постојеће прилике, бит ће занимљиво видјети како су протагонисти претакања клерикалних начела у јавни живот процјењивали текућу ситуацију развојних процеса босанскохерцеговачког друштва у самом освиту XX стољећа. Кажемо с разлогом протагонисти клерикалних начела, јер је надбискуп Стадлер у својим намјерама провођења акција католичког покрета у живот имао врсне помагаче у канонцима Врхбосанског каптала и у бискупијском свјетовном свећенству, посебице у члановима Исусовачког колегија Теолошког факултета у Сарајеву и Класичне гимназије у Травнику. Чланови исусовачког реда

³⁰⁾ Исто,

³¹⁾ Исто.

³²⁾ Исто.

³³⁾ Исто.

су, иначе, готово свим потезима, било да је ријеч о онима из дјелокруга црквене организације и духовног живота или у питањима јавног дјеловања, давали свој, што јавни, а још више скривени политички печат с основном девизом »omnia restaurare in Christo«.

Рестаурацију друштва, како се то привидно чинило њезиним заговаратељима на начелима црквене догматике, било је можда могуће првенствено провести у јавном животу босанскохерцеговачких католика и гледе на прилике друштвено-економских односа који су још увијек били видљиво оптерећени баштином коју су им у наслеђе оставили многи деценији ранијих стољећа. Кроз читаво су, наме, аустроугарско раздобље у босанскохерцеговачком друштву, у нужности дјеловања хисторијских развојних процеса, на површину избијала различита оптерећења: политичка и социјална, те културна и духовна, и то у времену у коме су још увијек били присутни и препознатљиви остаци анакроног феудалног састава. Они су се у друштвеној стварности рефлектирали у околностима још увијек живих кметских односа и у бездушном експлоатирању, увјетно речено, »слободног сељаштва«, и то не само на селу, него су били препознатљиви и у биједној структури заосталог и слабо наобразеног постојећег малограђанства, па све до ропски пониженог малобројног босанскохерцеговачког радништва.

У таквом, дакле, сликовитом мозаику друштвено-економских и културних прилика, у којима је и разина националне свијести аутохтоног босанскохерцеговачког пучанства била на почетној основици, заступници клерикалне оријентације процјењивали су да постоје изгледи и могућности за успјех њихова потхвата. Поттицаје њиховим дјелатностима давала је и Св. Столица, при чему, прије свега, мислимо на енциклику *Regum novarum* папе Лава XIII, којом се, такођер, захтијевало веће црквено дјеловање у јавном животу, а посебно реформе у подручју социјалних односа. Католичка црквена хијерархија у Босни и Херцеговини и надаље је, у својим намјерама преузимања веће улоге у јавном животу, рачунала на благонаклоност, па и на потпору окупацијске власти. То се, уосталом, наслуђује и на темељу подробније анализе циљева и задатака акције католичког покрета у Босни и Херцеговини, као и из анализе његових идеолошких полазишта и организацјских метода дјеловања.

Потребно је запазити и посебно истакнути да творци акције католичког покрета прате и осмишљавају најзначајније друштвене промјене које собом носи модерно индустријско доба робно-новчаних односа, настојећи да у својим акцијама буду актуелни, покривајући присутношћу и радом све оно што ће бити у жаришту будућег развоја привреде и друштва. Тако се, на примјер, у програму акције католичког покрета питањима развоја националне мисли и идејама »кршћанске демократије« даје посебно мјесто.

»Католичку мисао нашег покрета морамо истакнути и заступати и тамо гдје се тумачи смисао национализма и кршћанске демократије« — истиче се у програмским опредјељењима покрета католичке акције. Међутим, према идеолошким начелима католичког покрета, »претјерани национализам, којему је народност идол, који

вјеру запоставља народности промичући народне користи и славу без обзира и у опреци са законима Крстова еванђеља, треба а priori осудити.«³⁴⁾ Но, као протутежу и као своје мјесто и улогу покрета, с обзиром на развој националне идеологије, његови теоретичари нуде »разложиту љубав према рођеном народу... која не само да је потребна и пожељна, него се она намеће свакоме члану попут дужности, чијим се обнашањем и опслуживањем стиче темељна крепост социјално-политичке нарави што се зове патриотизмом, родољубљем...«³⁵⁾

»Демократизам« теоретичари акција католичког покрета у Босни и Херцеговини тумаче идеологијом »кршћанске демократије«, при чему се инсистира да се »кршћанска демократија«, као трећа компонента идеологије католичког покрета, првенствено мора састојати у томе да се »шири пучки слојеви освијесте, те душевно и материјално њихово стање побољша; да им се избори већи утјецај на јавне прилике у држави и друштву.«³⁶⁾ Заговаратељи начела кршћанске социјалне демократије, међутим, примјећују да се »настојање у том смислу намеће као постулат модерних социјалних прилика и уређења«³⁷⁾ сувремености господарских односа који су захватили све фазе модерног европског друштва, али с опаском да све те процесе треба контролирати и ставити их под окриље црквених интереса, или, како се то дословно каже: »католици су дужни у савијести ове законе уважавати, опслуживати и уздржавати, али само унутар граница које је црква одредила кршћанско-демократском покрету.«³⁸⁾ Занимљиво је примјетити да су босанскохерцеговачки теоретичари клерикалног социјалног програма у тумачењу »кршћанске демократије«, иако су сами били поборници ортодоксне конзервативне клерикалне оријентације, у становитом смислу еволуирали и отишли корак даље у тумачењу социјалних компоненти у односу на раније доктрине исте струје, према којима се изражавало увјерење да држава мора дјеловати уз помоћ цркве, која својим учењем потиче богаташа на милосрђе, у смислу да се крупан социјални проблем »сиромаша рјешава милосрђем.«³⁹⁾ Босанскохерцеговачки идеолози, који су за подлогу и основицу у тумачењу социјалних начела свога покрета узели енциклику пале Лава XIII *Regum poenitentium*, свакако са сврхом да се осигура политичка контрола католичке цркве као институције у тој врло значајној области друштвеног живота, морали су потражити, ваљда под утјецајем специфичних босанскохерцеговачких прилика друштвеног развоја, становита компромисна рјешења у тумачењу социјалне политике, која нису била потпуно идентична са социјалним начелима у постојећој оријентацији двије текуће црк-

³⁴⁾ Исто.

³⁵⁾ Исто.

³⁶⁾ Исто.

³⁷⁾ Исто.

³⁸⁾ Mićana Gross: *Повијест православног идеологије*, издао Институт за хрватску повијест Свеучилишта у Загребу, Загреб, 1973, стр. 332.

³⁹⁾ Архив Врхбосанског ординаријата у Сарајеву. Фасцикл XI/4 (Нацрт правила и програма акција католичког покрета).

вене социјалне струје. Прва се, наиме, ослањала на ситно грађанство, па је заступала социјалне реформе у њихову интересу. Такав је, на примјер, био Креков покрет у Словенији, који је постигао добре резултате, особито на селу. Друга струја била је клерикално-конзервативна, и она је у свакој оријентацији подразумијевала ослањање на црквене врхове, који су поступно тражили заједничке интересе с крупном буржоазијом. Босанскохерцеговачки творац акција католичког покрета др Јосип Стадлер потпуно се приклонио ортодоксну конзервативну оријентацију у програму и дјелатности покрета и заговарао ју је. Али, босанскохерцеговачке прилике у много чему онемогућавале су му досљедно провођење таквих начела, па су се у пракси тражили »еластичнији« излази. То нам, рецимо, потврђује и примјер његова покушаја надилажења и изглађивања сукоба и неспоразума с грађанско-либералном струјом до којих је дошло почетком 1900, а у поводу свечаности у Друштву »Требевих«. Занимљиво ће бити погледамо ли како том приликом Стадлер покушава учинити и становите теоријске, па и методолошко-организацијске »корекције«, као и »прилагођавања« већ утврђених начела свога католичког покрета.

»Католички покрет« — речено је овом пригодом — »може у свом крилу допустити разне социјалне, литерарне, господарске и особито политичке струје... И црквена повијест учи нас да је међу католицима готово сваке доби било различитих, више мање опречних струја, на теолошком, на културном и социјално-политичком пољу, а да се уз све то међу њима није рушило католичко јединство«. ⁴⁰⁾ У том смислу, подсећа се и на мисао св. Аугустина: »In necessariis unitas, in dubiis libertas, in omnibus caritas«.

Послије навођења тог идејног начела ипак се упозорава да »криво имају они који мисле да се због разних социјално-политичких назора чланова покрета мора трпјети његово јединство«. Ова опаска је, како је то речено, »начелне природе«, и она се, по свему судећи, не односи и на текући актуални случај у босанскохерцеговачкој пракси. У то нас увјеравају и слиједеће мисли које су том пригодом упућене »непослушним« члановима, при чему се првенствено мислило на босанскохерцеговачке фрањевце који су пристали уз грађанско-либералну струју, али не само и на њих: »Немојмо се скањивати, чекајући док Црква не иступи грозећи се анатемом! Синовима ваља поводљивим срцем примити опомене и упуте светих отаца. Прави католик чита из ока свога бискупа што он жели. Он ће његовој жељи удовољити још прије, него што ју је изразио у облику наредбе или заповиједи. Ништа оцу није теже него заповиједати под пријетњом казне. Синовљева сусретљивост и спремност са стране вијерника олакшава бискупима терет њихових тешких дужности и одговорности, а све више учвршћује вјеру љубави и поуздања између њих и Богом им повјерена стада«. ⁴¹⁾ Након тих мисли није изостала ни поука што у конкретной ситуацији треба учинити:

⁴⁰⁾ Исто.

⁴¹⁾ Исто.

»Радимо и идимо само напријед у смјеру, како смо започели, вјерни начелима католичке вјере не обзирају се ни на десну ни на лијеву. Све док нам наши бискупи ништа не приговоре, све док они наш рад одобравају и благосливиљу, будимо увјерени да смо на правом путу. Не допустимо никада да нам се, било с којему драго стране, из вана, умјетно намеће неслога и свађа. А, ако нам се, ипак, радећи на католичкој бази наметне које питање пријепорне нарави, претресимо га свестрано, уважавајући један другоме мишљење у свијетлу науке Крестове. Та у Кресту је чисти вјечни 'Да' и у њему су ријешена питања вијекова. Па ако се не можемо напокон сложити, подастримо са свим поуздањем своја мишљења праведном суду оне, коју је Исус поставио непреварљивом научитељицом своје науке.«⁴²⁾

Надбискуп Стадлер и његови сумишљеници, организатори и помагачи католичког покрета у Босни и Херцеговини, дакле, и поред покушаја уважавања босанскохерцеговачких посебности у друштвеној средини, која је у најмању руку конфесионално тродијелна и у којој је дошло до несугласица, па и отворених диференцијација између политичких струја, остају чврсто, у практичном раду, на позицијама ортодоксног конзервативног клерикализма, иако би се понеки пут могло учинити да у своја правила понашања и програм дјеловања уносе и нека еволутивна рјешења.

За поткрепу ове поставке морамо се опет послужити изворником. »Глас папинских Енциклика« — записују у свој програм акције католичког покрета његови оснивачи — »глас је врховног вође католичке војске. Енцикликама и сличним изјавама Папа не обичава проглашавати нове догме, него њима даје поуке и напутке за бој против непријатељима Бога и Крестове цркве, прописује бојну тактику, које се ваља држати, оружје које ваља употријебити, распоређује војску, одређује послове, те бодрећи силе католичких војника управља к заједничком циљу.«⁴³⁾ На темељу таквог начела изводи се и закључак да ће и католички покрет у Босни и Херцеговини напредовати само у том случају, ако се потпуно подвргне утјецају црквених врхова, јер »коначна побједа зависи о стриктном извршавању тактичних одредби које долазе од вишег заповједника. Кад непријатељ навалује, треба да престане свако критизирање, приговарање, врзмање... Војсковођа је тако говорио, он тако хоће и доста... Зато у католичкој војници, како на фронти, тако и иза fronte останите људи енциклика и силаба.«⁴⁴⁾

Непријатељ је, према овим мишљењима, био сваки онај који се није слагао с покретачима акције католичког покрета и њиховом оријентацијом у жељи да се осигура политички надзор врхова католичке цркве као институције у свим подручјима јавног живота или, како је то изричито речено, у »*свим социјалним, литерар-*

⁴²⁾ Исто.

⁴³⁾ Исто.

⁴⁴⁾ Исто.

ним, политичким, културним, одгојним и господарским питањима, доводећи све те идеје у свезу, изграђујући их у потпун састав«.45)

Додуше, и Стадлер и његови људи допуштају могућност да се понеки пута и погријеши. »Папа и бискупи, може се догодити, да сваком пригодом не погоде најподеснији пут који води изравно к циљу«, али то ипак, како се истиче, ништа не мијења, »јер искуство и повијест уче нас, да су они у томе обично сретније руке, него ли извјесни католички демагози, који у прекомјерном заносу за слободом, уносе у католичке редове раздор одмећући стадо од својих пастира, у часу кад им више него икада пробитак Божје ствари налаже компактност«.46) Ова упозорења и поуке, очигледно, биле су упућене заступницима либерално-грађанске струје, јер и у закључку ове поруке католици се особито упозоравају »да им ваља бити на опрезу како не би заплочили струјом необуздане слободе модерничког демократизма«.47)

Др Стадлера у његовим чврстим намјерама да путем духа и акције католичког покрета стави под политичку контролу црквене хијерархије, цјелокупан друштвено-економски живот католичког житељства у Босни и Херцеговини (у сфери социјалних и политичких, културно-одгојних и привредних односа са жељом да сва та кретања и идеје »доведе у свезу, изграђујући их у потпун систем«), посебно су забрињавали фрањевци, којима већ и према њиховој традицији није сметао грађански либерализам. Заговарати врховну контролу епископата, у којем су оба подручна бискупа (мостарски и бањалучки) били фрањевци, с нерашчишћеним рачунима и врло напетим односима са члановима фрањевачког реда, било је заиста ризично. Али, Стадлер је и ту покушао пронаћи рјешење, вјерујући да је најприкладније и најдјелотворније оно које му нуди већ сама црквена догматика. Зато он сматра и поручује да »католици сачињавају војску с римским Папом као врховним вођом и бискупима као генералима на челу«. На ту војску, према надбискуповој процјени постојеће ситуације, »наваљују непријатељи лукаво и често изненада, завратно«. Зато он категорички изјављује да »нема мјеста натезању или било каквом приговарању, него напротив, сви Христи војници треба да се окупе под барјаком својих генерала, да се безувјетно покоравају њиховој команди, јер то изискује дисциплина и интерес Свете Столице«.48) За поглавара босанскохерцеговачке цркве ствари су јасне већ и са становишта црквене организације и дисциплине, и он се, како се чини, није двоумио како ће фрањевачке редовнике, дакле, и њих као чланове клера, уразумити и довести под своју контролу. То се, ако није ишло друкчије, могло постићи путем мјера које су му биле на располагању у арсеналу црквене дисциплине.

Изванцрквеним, свјетовним особама — које нису прихваћале полазишта и принципе обнове јавног друштвено-економског живо-

45) Исто.

46) Исто.

47) Исто.

48) Исто.

та у духу како је то заступао и проповиједао надбискуп Стадлер — поручује да се и те како огрешују о своју домовину и »они хрватски синови који до Исусових заповиједи, обећања и његових савјета ништа не држе; који си не даду труда да га спознају. Напротив, они се поносе што знају за најгласовитије мужеве старога и новога вијека, а не стиде се казати да не познају Исуса ни његове ријечи, заповиједи и дјела. Паче они презиру оне који Исуса, његов живот, науке и установе његове штују и оживотворују«.49) Потпуно поистовећујући своја становишта и намјере с филозофски прилагођеном црквеном догматиком, поручује се свим противницима тих начела да је »црква Христова ступ и тврђава истине, која гдјегод нађе које зрнце истине сабира га пчелињом марљивошћу; иде с цвијетка на цвијетак макар они били поганском кривом науком замрљани, те из њих узима оно мало меденог сока и справља га у своје кошнице«.50) Оним људима, који према Стадлерову мишљењу, неће да само »отворе очи, да виде велико свијетло што је с Христом широм свијета засјало«, поручује »да ће то свијетло и надаље сјати, све ако они и погину усред тмина, што их закупише«.51)

Међутим, како се чини, Стадлер и није био баш одвећ забринут око тренутних несугласица с грађанско-либералном струјом у Босни и Херцеговини до којих је дошло у поводу свечаности Друштва »Требевић«. Он је, недвојбено, био сав ангажиран око припрема и одржавања »Свехрватског католичког састанка«, који је требао отпочети радом у Загребу 3. рујна 1900. године. Главна му је брига била да на том скупу, у његове одлуке и резолуције, како се то истицало, уђе низ »свих начела новог нашег клерикалног програма за цијели XX вијек«, тј. да их такав »величанствени и свеобухватни католичко-хрватски скуп« усвоји и прихвати као оријентацију у будућем раду. Таква је задаћа намијењена том скупу, што се разабире и из самог позива, који је 15. српња 1900. године упућен његовим судионицима. У њему се, између осталог каже, да се хрватски католички народ тијekom више стољећа борио за свој опстанак и за кришћанску просвјету, да је »несаломљивост своје воље и своју снагу црпио из непресухљивог врела Христове науке«, али да су последња десетљећа XIX стољећа најавила да ће већ у освиту XX вијека отпочети беспопштена борба с оним снагама у развоју модерног друштва за које се каже да су »употребљавајући своју слободу на властиту штету скренуле с пута заснованог на напретку, без Бога и у протимби с његовом објавом«.52) Те снаге, које заговарају слободу савјести, како се то истиче у позиву за Први хрватски католички скуп у Загребу, »нису ријешиле ни једно животно питање човјечанства. Оне нису одстраниле ни једну од главних његових биједа, паче оне су се повећале«. Зато је, каже се у позиву, опет дошло вријеме и потреба »да се поново врати вјерско увјерење, да оно

49) Исто.

50) Исто.

51) »Врхбосна«, бр. 14, год. XIV. Сарајево 15. српња 1900, стр. 247 (Чланак под насловом: Наш први хрватски католички састанак).

52) Исто, стр. 248.

поново посвети и усаврши поједине гране душевног, друштвеног и господарског живота, да оно опет подигне самосвијест и самосвојност потиштених, које се може успјешно штитити против силе и неправде само на Крisticoвој вјери«. Да би се дошло до повратка к тому, како је речено, »правом путу« који води до напретка, треба се прихватити сложна и ваљано организирана рада свих слојева пучанства, а то се искључиво може постићи »на састанцима и конгресима, заснованим на темељу приступа свих слојева и допуштањем могућности исправљања о свим важнијим питањима духовног и јавног живота«. Зато се у позиву закључује да је евидентна »давна жеља многих хрватских католика, да се и ми састанемо и вијећамо и уредимо за успјешан рад, којему је племенита сврха да ми католици удесимо наш скромни и јавни живот у складу са нашом светом вјером, да на том непоколебљивом темељу настојимо и за будућа времена осигурати и бивство и напредак хрватскоме католичком народу«. ⁵³⁾

⁵³⁾ Први хрватски католички састанак одржан је у Загребу од 3. до 5. рујна 1900. године. Њему је присуствовало тринаест бискупа и више од 400 свећеника. Од чланова епископата били су присутни: др Јурај Посиловић, загребачки метрополита; др Јосип Стадлер, сарајевски метрополита; Josip Juraј Strossmayer, босанско-сријемски бискуп; др Антун Јеглић, љубљански кнез-бискуп; Филип Накић, оплитоки бискуп; др Јосип Марчелић, дубровачки бискуп; др Антун Мауровић, сењски бискуп; Јулије Dohobesku, крижевачки бискуп; др Антун Махнич, крчки бискуп, те посвећени насловни бискупи: др Анђелко Воршак, др Иван Крапац, Павао Гуллер и др Анте Вауер. Хрватском католичком састанку у Загребу присуствовао је и један број представника католичке интелигенције, међу којима гроф Мирослав Кулмер, др Врбанић, карловачки начелник, Стјепан Коренић, уредник католичког листа, Тадија Смичиклас, свеучилишни професор и народни заступник, Стјепан Кунак, гимназијски професор, др Крешимир Кватерник, одвјетник, др Иван Ружић, одвјетник, др Анте Шабарић, одвјетник, др Фран Врбанић, свеучилишни професор и народни заступник и други. За предсједника скупа био је изабран гроф Мирослав Кулмер, за почасног предсједника Словенац Фран Повше, а за потпредсједника др Коста Вујновић, др Sandor Bresztyensky, каноник Оршић и провинцијал француске провинције »Босне Сребрене« фра Аугустин Ченгић. За тајнике изабрани су: др Велимир Дежелић, др Царић, др Папратовић и О. Родић.

На првом хрватском католичком састанку су кроз осам резолуција усвојена заговарана клерикална начела.

SUMMARY

A CONTRIBUTION TO THE CONSIDERATION OF THE EARLY FORMS OF DR JOSIP STADLER'S POLITICAL CLERICALISM

A regular clergy hierarchy was established in Bosnia and Herzegovina on July 4, 1881. Until its establishment a monastic order — the Franciscans — were, practically, for many centuries, to a certain extent, the political representatives of the Catholics. In other words, the Franciscan order was, due to a lack of a secular intelligentsia and because of a weak and tiny layer of bourgeoisie, the representative of the Catholic element in Bosnia and Herzegovina. It represented this group in relation to the existing administration, as well as a the external level in relation to Europe. The Catholic population in Bosnia and Herzegovina, therefore, saw the Austria—Hungary occupation in 1878 at the level of a peasant society, with a small number of craftsmen and merchants, and almost without the secular intelligentsia. The Franciscans performed their task for the benefit of the bourgeoisie in the making in Bosnia and Herzegovina in the same way the intelligentsia in Croatia did at the beginnings of the Croatian national movement there. With the exception of the Trebinje and Stolac regions, the Franciscans were the only pastoral clergy in these territories.

A nationalism in Bosnia and Herzegovina followed in its beginnings a course of development under the sign of religion. This phenomenon is of a general nature and it is not applicable only to Bosnia and Herzegovina. If the nationalism is the result of a certain mentality, if it is tied to a tradition, then it seems normal to be connected with the strongest tradition that follows someone during its lifetime. And in the time we speak about that tradition was religion.

The new hierarchy of the metropolitan Catholic Church, led by the archbishop Dr Josip Stadler, found itself in a rather specific situation in Bosnia and Herzegovina. A bishopric was found in 1881, so to say, only formally. The secular clergy was without the tradition, and because of that without any serious support from the people and without proper means of their own. It also had to face the problem of a fervent struggle against the monastic clergy. In this struggle the Franciscans were pushed back into a defensive as they attempted to retain their parishes.

That is why the new Catholic hierarchy devoted more of its attention and energy in the next twenty years to settle its organisation and to provide the better meanf for the Catholic Church, while the less energy was spent on a effort to make the Church the political organisation of the Catholic population. But, apart from that, a belief was created among the believers that the new hierarchical leadership should have become, at the same time, the political leaders of the Catholics, because the secular clergymen gradually, but consistently, came out with such political reasonings, concepts and programme.

At the turn of the two centuries — at the very dawn of our century — the situation radically changed. The church organisation as an institution gradually lost its former, inherited position in the processes of the development of economy and society. On one hand, the new society of goods-and-money relations deprived the church of its feudal privileges, while, on the other hand, a young bourgeoisie and the bourgeoisie in general asked for a more considerable part and influence in public activities. The latter gained its importance in the development of the national movement in which the bourgeois and liberal orientation prevailed as an opposition to the clerical outlooks at the world and its further development. The archbishop of Vrhbosna dr Josip Stadler, as a theoretical spokesman and exponent of the clerical views, tried to impose a specific clerical orientation within the existing conditions of development of the social relations, especially in the development of the Croatian national ideology and integration of the Croatian national thought in general. These attempts of his became evident at the First Croatian Catholic conference held in September 1900 in Zagreb. They could be rightly described as the first attempts to have an organized appearance of the political clericalism whose desire and aim to promote publicly in the theoretical manner its basic principles and make them a part of the growing processes of integration of the Croatian national ideology.